

BUDOVÁNÍ SOCIÁLNÍHO STÁTU V ROZVOJOVÝCH ZEMÍCH: PŘÍPADOVÁ STUDIE Z INDICKÉHO VENKOVA

Posudek oponenta

Dizertační práci Jany Kubelkové jsem četl s velkým očekáváním, vyplývajícím jak z jejího tématu, tak z - byť jen letmé - znalosti autorčiny dřívější práce. Hned v úvodu posudku můžu uvést, že toto očekávání bylo naplněno. Práce má tři jasně stanovené, dobře zdůvodněné a vzájemně propojené cíle a každému z nich je věnována jedna rozsahově rovnocenná kapitola. Jasně zacílení celého textu a propojení jeho částí do kompaktního celku, včetně odkazů mezi kapitolami, patří k silným stránkám práce. Těžiště práce přesto spočívá v závěrečné empirické části, opírající se o autorčin rozsáhlý terénní výzkum v indickém Tamilnádu.

Cílem první části je představení rozvojové teorie s důrazem na roli státu a sociální politiky, cílem druhé části bylo představit indickou sociální politiku v kontextu indické společnosti a boje proti chudobě a cílem třetí části byla analýza dopadů nového programu veřejných prací ve dvou regionech na jihoindickém venkově. Z neobyčejné šířky diskutovaných témat vyplývá určitá mělkost jejich zpracování, která pro mě byla při čtení prvních dvou kapitol určitým zklamáním. Myslím, že například kritiku postrozvojové teorie není možné vysvětlit v jediném odstavci (s. 23), stejně jako není možné vysvětlit složitou a měnící se roli kastovní diferenciaci bez použití pojmů varna a džáti. Avšak tuto mělkost záběru prvních dvou částí práce je možné interpretovat také jako racionální stručnost, přibližující výtah toho podstatného pro pochopení kontextu vlastního výzkumu. K této interpretaci se přikláním. Požadovat detailní přiblížení všech diskutovaných témat od teorie modernizace po program školních obědů by znamenalo předložit neúměrně rozsáhlou práci, v níž by se mohly ztratit vazby mezi tématy, tedy to, co uvádím jako jednu ze silných stránek textu. Student rozvoje se z předložené práce nedozví moc nového o rozvoji, ale leccos o chudobě a sociální politice v Indii, student Indie se nedozví moc o indické společnosti, ale něco o rozvojové teorii, a především oba se dozví mnohé o dopadech NREGA na tamilský venkov. Takto chápu hlavní cíl práce.

Neobyčejná šíře tematického záběru zavádí autorku i do oblastí, se kterými není detailně obeznámena, což zvyšuje riziko formulačních nepřesností nebo věcných opomenutí. Většinou však jde o méně podstatné připomínky (na některé upozorňuji v závěru posudku). Dvě poznámky však považuji za zásadnější. První se týká teoretického ukotvení výzkumu, druhá jeho metodiky, či spíše způsobu prezentace jeho výsledků.

Co se týče teoretického ukotvení, hned v úvodu práce autorka píše o „posunu od neoliberalismu k budování sociálního státu...“ (s. 11), v závěru potom o „post-neoliberalismu“ a neo-strukturalismu, přičemž tyto přístupy nejsou blíže charakterizovány a tento posun doložen. V autorčině pojetí je diskuse nových teoretických východisek rozvoje nahrazena diskusí proměňující se role státu a sociální politiky v rozvoji. To je jistě jeden z klíčových rysů současné politiky rozvoje, ale myslím, že ho nelze povýšit na teorii rozvoje. Možná, že vzhledem k cíli práce v ní nemusela být věnována žádná pozornost „historickým“ přístupům k rozvoji jako modernizace a teorie závislosti, a místo toho být věnováno víc prostoru právě jen roli státu a její proměně, kritice důsledků neoliberálních přístupů, nebo institucionálním přístupům k rozvoji nebo, vzhledem k cíli práce snad nejlépe, vývoji *rights-based* přístupů. Místo toho se autorka snažila o široké teoretické ukotvení, ale vlastní, post-neoliberální teorii vymezuje spíš jen jejím okolím a některými prvky, jako je měnící se přístup k sociální politice.

Co se týče metodiky, těžiště práce spočívá v empirické analýze výsledků rozsáhlého terénního výzkumu. Jeho zaměření, rozsah i provedení považuji za obdivuhodné. Průzkum probíhal v odlišném kulturním a sociálním prostředí, s pomocí tlumočnicků/tazatelů mezi respondenty, z nichž řada ovládá jen tamilštinu a mnoho je negramotných, byl velmi rozsáhlý z hlediska počtu respondentů, probíhal opakovaně (ve dvou letech), kombinoval kvantitativní (dotazníky) a kvalitativní (polostrukurované rozhovory) metody. K jeho provedení bylo potřeba velké odhodlání a velké množství práce. Provedení výzkumu a zpracování výsledků považuji jednoznačně za silnou stránku práce. Takto rozsáhlý terénní výzkum v české geografii rozhodně není standardem, natož výzkum realizovaný v rozvojovém světě. Kritická poznámka se netýká vlastní realizace výzkumu, ale způsobu prezentace jeho výsledků. Chybí důležité informace o metodě výzkumu, především znění otázek, které byly respondentům kladeny (aspoň mohl být do přílohy zařazen dotazník), jejich propojení s výzkumnými otázkami, srovnání dotazníků z let 2010 a 2011, informace o počtu a genderovém složení tazatelů, o počtu validních/nevalidních dotazníků. Chybí také charakteristika věkové a genderové struktury výběrové populace a testování jejich vlivu na získané odpovědi. Pro propojení s kontextem chybí seznam obcí, ve kterých šetření probíhalo (optimálně mapa jejich rozmístění ve sledovaných okresech), a uvedení počtu respondentů v nich.

Za nedostatečné považuji taky přiblížení geografického kontextu studovaných regionů. Autorka věnuje přiměřenou pozornost diskusi výběru regionů pro vlastní šetření, ale chybí jejich základní charakteristika, aspoň popis jejich sociální struktury jako důležitého kontextu. V kapitole 3.3 „Charakteristika vybraných regionů“ jsou v jednom odstavci uvedeny základní údaje o Tamilnádu, což je ovšem měřítkově vyšší úroveň, a vlastní okresy výzkumu jsou popsány jen „okres Sivaganga... obecně pokládán za ekonomicky nerozvinutou oblast trpící nedostatkem vody...“ a „okres Tanjavur je podle rozvojových ukazatelů pokládán za vyspělejší region“ (s. 89-90). Následující charakteristika už je založena na datech z průzkumu. Myslím, že k dobré tradici geografického výzkumu by měla patřit solidní charakteristika sledovaného regionu, či té jeho sféry, které je předmětem výzkumu (v tomto případě společnost a ekonomika), na základě sekundárních, zejména statistických a kartografických dat. Myslím, že toto měl být geografický kontext, do kterého měl být výzkum zasazen a s nímž měly být jeho výsledky konfrontovány. Základní data o sociální struktuře na úrovni okresů jsou přitom poměrně dobře dostupná i aktuální. Tuto kritiku ale z části snižuje charakteristika oblasti v „pohledu zdola“ v Příloze 2, která je velmi užitečnou součástí práce.

Jedním z klíčových témat práce a zejména druhé kapitoly je problematika chudoby. Diskuse jejich příčin i jen samotného měření v Indii je velmi komplexní a proto ani toto téma nemohlo být přiblíženo vyčerpávajícím způsobem. Avšak právě vzhledem ke složitosti a významnosti tématu měla být víc vysvětlena metodika zjišťování uvedených indikátorů, konfrontovány různé metody měření a víc kriticky diskutována prezentovaná data (než jen „venkovská chudoba se rovná...“, s. 62). Např. čím je možné vysvětlit větší rozdíly mezi venkovskou a městskou chudobou podle metody Tendulkarovy komise ve srovnání s hranicí chudoby 1,25\$? Jestliže má 42 % populace příjmy menší než 1,25\$, je možné, že 77 % má méně než 20 rupií?

Za diskutabilní považuji psaní místních názvů v angličtině. Autorka zvolila dualistický přístup a uvádí česky názvy indických států, s odůvodněním že jsou „ukotveny“, a anglicky ostatní místní názvy. Pokud je měřítkem „ukotvenosti“ použití jmen v dřívější literatuře pak pro velkou část místních názvů existují české ekvivalenty (např. Krása a kol. 1980, mapová edice „Poznááme svět“), které vychází přímo z transkripce z tamilštiny či jiných indických jazyků, a použití těchto exonym považuji za čtenářsky vhodnější než ponechání některých názvů v angličtině. Toto je ale jen názor a ne připomínka; autorčin přístup sdílí i další renomovaní autoři.

Formální a stylistická úroveň práce je vysoká. Na konci první části má text sklon k seznamové či tabulkové formě předávání informací bez dostatečného vysvětlení (s. 38-39, 46). Taky si nejsem jistý vhodností zařazení rámečků v dizertaci. Avšak mimo tyto drobnosti je práce psána úsporným a dobře srozumitelným stylem. Presentovaná data jsou věcně správná a je zřejmé, že prezentují výsledky rigorózní analýzy. Argumenty se opírají o rozsáhlý soubor řádně citované literatury. Cennou částí práce je Příloha 1 s rešerší 55 publikací zabývajících se programem NREGA (ale proč je pod českým nadpisem v angličtině?). Přínos druhé přílohy, přibližující radosti a problémy života na venkově skrze subjektivní výpovědi jeho obyvatel i autorky práce, jsem už uvedl výše.

Přes uvedené připomínky je práce Jany Kubelkové kvalitní dizertací, propojující solidní teoretické ukotvení s rozsáhlým empirickým výzkumem. Autorce se podařilo přehledně, bez nepodstatných detailů, vysvětlit problematiku segmentace indického trhu práce a sociálních programů cílených na snížení chudoby a nerovností na venkově. Zejména se jí podařilo předložit kvalitní analýzu pozitivních i negativních dopadů nového programu veřejných prací, který se v podmínkách post-transformační politiky stal klíčovým nástrojem boje s chudobou. To dělá práci Jany Kubelkové mimořádně aktuální a dává jí mezinárodní význam. Dizertace Jany Kubelkové ukazuje, že i v podmínkách české geografie lze provádět náročný výzkum postkoloniálních společností, a to výzkum, který podle mého názoru snese srovnání s výzkumy indických i západních autorů. Proto autorce doporučuji publikovat podstatná zjištění z výzkumu v některém mezinárodním časopise. Práci doporučuji k obhajobě a očekávám její příznivé přijetí.

V Brně 31. srpna 2013

Petr Daněk

Otázky k obhajobě

1. Za jedno z významných zjištění výzkumu považuji to, že část pracovníků dává přednost NREGA před prací v soukromém sektoru, i pokud je líp placená. Uvádíte to jako jeden příkladů negativního vlivu NREGA (viz diskuse na s. 111). Čím je to ale možné vysvětlit? Nemůže být za tím vliv kastovní strukturační nebo lokálních sociálních tenzí („raději půjdu na veřejné práce než pracovat pro toho a toho“)? Nebo jsou veřejné práce o tolik snazší? Myslím, že snaha odpovědět na tuto otázku by pomohla objasnit i obecnější problematiku segmentace pracovního trhu.

2. Jako častý důvod nezájmu tamilských mužů o veřejné práce uvedli respondenti práci mužů v cizině. Bylo to ověřováno nějakou jinou (kontrolní) otázkou? Nemůže tato odpověď („muži jsou pryč“ zakrývat jiné vlivy, které respondentky nechtěly uvést? Jaký byl poměr mužů a žen mezi respondenty, kteří uváděli tuto odpověď? Jaký byl mezi respondenty podíl domácností vedených ženami?

3. Závěr týkající se vlivu NREGA na migraci: nemyslíte si, že i 9,4 % ekonomicky aktivních, kteří by byli ochotni migrovat za prací za 150 rupií, pokud díky NREGA zůstanou doma, může znamenat poměrně velký stabilizační vliv programu?

Dílčí poznámky/otázky (s uvedením čísla strany):

s. 19 Pojmy jádro a periferie používali dependentisté před Friedmannem; Raul Prebisch už v 50. letech.

19-20 Není „nová ekonomická geografie“ spíš příkladem neoliberálních přístupů (než modernizačních), s jejím důrazem na neregulovanou mobilitu pracujících a neplánovanou aglomeraci aktivit ve (velko)městech?

20-21 Teorie závislosti: velmi zkratkovitě, nereprezentativní výběr autorů, Frank byl spíš propagátorem těchto teorií na Západě, autoři byli většinou latinskoameričtí ekonomové.

kap. 2.1 Název „Role státu v rozvoji“ sliboval podle mého očekávání diskusi přístupů k roli státu jako např. „developmental state“, „minimal state“, roli plánování, diskusi P-P partnerství; místo toho jsou to spíš volně propojené komentáře o welfare state, sociálním kapitálu, lidském rozvoji. Koncept lidského rozvoje, vzhledem k jeho významu pro rights-based přístupy i téma práce, by si zasloužil i přiblížení jeho „genealogie“ (Paul Streeten, A. Sen, popř. Nussbaumová aj.).

55-57 Některé věty na těchto stranách se opakují.

58 Čím se dá vysvětlit tak velký nárůst zaměstnanosti v zemědělství (z 11 na 30 %, přitom současně vzrostl celý nezemědělský sektor)? Nemůže to být např. spíš než „pozitivní“ vyjádření růstu odvětví projev ztráty pracovních míst v modernizovaném zemědělství a nutnosti nekvalifikovaných pracovníků hledat práci na stavbách, např. ve velkých indických městech nebo v Dubaji? Je pramen dat spolehlivý?

graf 4 Jaký indikátor „tempa tvorby...“ byl použit? Index? Průměrný relativní přírůstek? Jde o roční průměr nebo průměr/index za celé období (období nejsou stejně dlouhá)? Zkratka ta metodika v této empirické části (druhé kapitoly) mohla být víc explicitní.

61 Genderové nerovnosti ve mzdách jsou v Indii vysoké a je správné, že byly tématem vašeho výzkumu. Proto je škoda, že je zde uvedený jen údaj za Tamilnádu a není možné srovnání s ostatními státy.

68-69 Co je to „složka HDI měřící zdravotní stav“? Naděje dožití při narození nebo něco jiného?

78 Zkratka EGS?

79 Data v grafu 11 neodpovídají údajům v textu nad ním (průměr 54 dnů).

98 V diskusi výsledků šetření jsou uváděna i data o HDP, která zřejmě zjišťována nebyla (navíc bez uvedení pramene).

100 Tabulka 14: lze výsledky polostrukturovaných rozhovorů takto kvantifikovat? Jaké bylo genderové složení respondentů „typu 2“? Nemohlo ovlivnit jejich výpovědi, např. týkající se ceny mužské a ženské práce?